

К. філол. н. Гелена Красовська
Інститут славістики
Польської академії наук
Варшава

Буковина як пограниччя культур (в контексті інтеграційних процесів в Європі)

Об'єднана Європа ХХІ століття являє собою своєрідну мозаїку різноманітних народів, етносів, мов та культур, а також репрезентує широкий спектр віросповідань та вірувань. На перший погляд, це явище може відігравати дезінтеграційну роль у житті суспільства єдиного європейського організму, з другого ж боку, саме через таку різноманітність виявляється парадоксальна єдність. Сучасна наукова думка все частіше застосовує поняття *полілог культур*, *мультикультуралізм*, *пограниччя культур*, що свідчить про актуальність і новітність згадуваних явищ. Метою даної розвідки є аналіз контекстів прояву культурного пограниччя, яким є Буковина, на тлі загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Варто згадати, що домінуючою тенденцією кінця минулого століття було створення так званих єврорегіонів, між іншим: *Pomerania* (Німеччина - Польща), *Nysa* (Польща - Німеччина - Чехія), *Beskidy* (Польща - Словаччина), *Euroregion Karpacki* (Україна - Польща - Словаччина - Угорщина - Румунія), *Bug* (Україна - Білорусь - Польща), *Niemen* (Польща - Литва - Білорусь), *Baltyk* (Польща - Росія - Литва - Латвія - Швеція - Данія). Ці новоутворення являють собою міждержавні територіальні спільноти, основною метою яких є всебічна інтеграція, як культурна, так й економічна. Проте, в історії Європи подібні багатонаціональні регіони з єдиною суспільною системою та сильними тенденціями культурної та мовної інтерференції були поширеним явищем. Яскравим прикладом цього явища є Буковина, що сьогодні знаходиться в рамках Карпатського єврорегіону .

Землі Буковини (розташовані у підніжжя північно-східних Карпат) довгий час не мали чітко окреслених кордонів. В кінці XIV на початку XV століття ця територія була складовою частиною Молдавського князівства, а з другої половини XVI століття, разом з Молдавією, знаходилася під пануванням Туреччини. Підкреслимо, що не всі буковинські землі мали однакову історичну долю. Північно-західна частина Буковини, за часів польського короля *Казимира Великого*, декілька разів переходила у власність Речі Посполитої. Проте, варто наголосити, що Буковина ніколи не була і не може вважатися інтегральною складовою частиною Польщі¹.

Після першого розділу Польського королівства (1773 р.) колишня частина Молдавії – Буковина (10 440 км²), а також Мала Польща та Червона Русь увійшли до складу Австрії. Після приєднання цих земель у 1775 році до імперії Габсбургів на Буковині встановлюється правління так званої *військової адміністрації*, яке тривало до 1787 року. На перших етапах повнота влади зосереджувалася в руках глави адміністрації – генерала Сплени, а з 1778 року – генерала Енценберга².

Вища адміністрація мала подвійне підпорядкування, військовим чиновникам у Відні, а також військовому командуванню у Львові, столиці Галицької провінції, не зважаючи на те, що Буковина становила окрему адміністративну одиницю Австрії, центром якої з 1779 року офіційно стали Чернівці.

У 1786 року місто отримало привілеї *Австрійського міського статуту*, а з 1832 року утворено власний магістрат на чолі з бургомістром. У 1862 році автономні права підтверджено наданням Буковині власного герба із зображенням голови тура і трьох зірок на червоно-синьому фоні.

Територіальний поділ Буковини протягом другої половини XIX і початку XX століття неодноразово змінювався. У 1850 році територія

¹ К. Feleszko, Język polski na Bukowinie do roku 1945. Zarys problematyki [w:] Studia nad polszczyzną kresową pod red. J. Riegera, t. 6, Warszawa 1992, s.7.

² Костишина С., Ботушанського В., Макара Ю. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, 1999. – С. 69.

поділялася на 6 повітів, 1855-1868 роках на 15, 1868-1893 роках на 8, 1893-1903 роках на – 9, 1903-1905 роках – 10, 1905-1914 роках – 11, з них 7 – у північній частині краю. Перед першою світовою війною Буковина ділилася на наступні повіти: Чернівецький, Кимполунзький, Гура-Гуморський, Кіцманський, Радівецький, Серетський, Сторожинецький, Сучавський, Вашківецький, Вижницький, Заставнівський. Крім того, існував поділ на судові повіти та релігійні округи³.

У 1918 році Буковина стає румунською провінцією. В результаті військових дій другої світової війни у 1944 року відбувається поділ цих земель на дві частини: північна входить до складу СРСР, як Чернівецька область УРСР, південна – залишилася в межах Румунії.

Слід зазначити, що на момент приєднання Буковини до Австрії територія була заселена нерівномірно й нещільно. Етнічний склад Буковини відрізнявся надзвичайною різноманітністю. Домінувала тут найчисельніша сьогодні група **українців**, до яких зараховувалися також гуцули. У 1910 році перепис населення виявив 305 222 представників цієї національності, що складало 38,4% буковинців. Проживали українці переважно в північній частині. На сьогоднішній день на території північної Буковини українці складають 70,8% від загалу. Перепис населення, що відбувся у 1992 році у південній (румунській) Буковині свідчить, що тут українці складають приблизно 1,4% мешканців. Головним чином, у так званих місцях компактного проживання: *Милешовець, Слобозя, Думбрава, Негостіна*.

Друга за чисельністю група корінного населення Буковини – **румуни**. У 1910 році тут проживало 273 216 осіб, тобто 34,4% населення. Після приєднання Буковини до Австрії процес переселення румунів на Буковину продовжувався, головним чином з Трансільванії та з Молдавії.

Щодо румунів в сучасній Україні, можна стверджувати, що це істотна складова населення Чернівецької області, що складає 10,7% та

³ Ibidem, 73.

відіграє значну роль в житті та розвитку північної Буковини. Найчисельніші осередки знаходяться неподалік місцевостей *Герца, Сторожинця, Новоселиці і Вижниці*.

В свою чергу, **євреї** почали прибувати на Буковину з XIV - XV ст. Поселялися перед усім в містах: *Сучава, Радівці, Чернівці, Серет, Вижниця, Сторожинець*. Головним чином прибували з Польщі та Угорщини, деякі з татарських і турецьких земель. В 1880-1910 роках, згідно з переписом населення, євреї на Буковині були третьою щодо кількості етнічною групу, після українців та румунів. На переломі століття вони становили майже 13% мешканців від загалу, а в Чернівцях навіть до 20%. Австрійський перепис населення зараховував буковинських євреїв до осіб німецької національності, мотивуючи це володінням німецькою мовою. Проте, щодо віросповідання, треба зазначити, що євреї відносилися до окремої групи "*Izraeliten*".

Після першої світової війни, коли Буковина була приєднана до Румунії, німецька мова почала втрачати свої позиції через поширення румунської, яка для більшості єврейської інтелігенції залишилась "*Stiefmuttersprache*", тобто "мовою мачухи". Після 1989 року більшість євреїв виїхала до Ізраїля. За переписом 2001 року в Чернівецькій області проживало 1 443 осіб єврейського походження, що становить лише 1,4% мешканців. В Сучаві, на південній румунській Буковині, проживає приблизно 50 осіб. Не можна не відзначити, що в Чернівцях діє товариство єврейської культури, що доводить активну позицію цієї меншості, спрямовану на збереження та розвиток національної культури.

Більшість **німецьких** переселенців прибула на Буковину в рамках австрійської експансії. Генерал Енценберг у 1779 році у звіті зазначав, що для розвитку сільського господарства на Буковині потрібні "німецькі робочі руки" і "німецький спосіб господарювання", а край є так великий, що міг би прийняти 18 000 осіб⁴. 17 вересня 1781 року був виданий

⁴ Троян С. Міжнаціональні культурні процеси на Буковині і німецтво: розвиток через інтеграцію // *O Bukowinie razem czy oddzielnie* pod red. K. Feleszki, Warszawa – Piła, 2000. – S. 300.

циркуляр, так званий “*Патент про переселення*”, в якому обіцяно пільги всім іноземцям, що бажали переселитися на територію Австрії. Цей документ сприяв широкому сільськогосподарському розвитку Буковини завдяки вихідцями з німецьких князівств, де мало місце відносно аграрне перенаселення та надмірна експлуатація селян. Крім того, в жовтні 1781 року був підписаний “*Патент про віротерпимість*”, який також сприяв появі на Буковині вихідців з німецьких протестантських князівств. Масштабна реалізація циркулярів розпочалася в 1782 році. Цікавим виявляється етнічно-регіональний склад переселенців. Відомі чотири головні групи німців, що прибули на Буковину:

- 1) шваби – селяни і ремісники, які прийшли з Пфальцу, Бадена, Вюртемберга, Франконії і Гессена. Вони заснували перші поселення в 1782 році на Роші, у Молодії і Мітока Драгомірна;
- 2) ціпси – робітники гірничо-будівельних підприємств з верхньої Угорщини, що приблизно в 1783 році поселилися в районі Якобенів;
- 3) німці-переселенці з Богемії – в основному робітники складувних заводів. У 1793 році німецькі переселенці розпочали виробництво скла в Старій Гуті;
- 4) німці-міщани, військові, службовці, ремісники - поселялися в Чернівцях, Сереті, Сучаві й займали ключові місця у господарстві та управлінні державою.

Згідно з даними перепису населення у 1910 році, німецьке поселення на Буковині складало майже 70 тисяч населення.

Значну роль в розвитку буковинського краю відіграли також **поляки**, поява яких на Буковині пов'язана з часами панування Казимира Великого. Поляки прибували на Буковину різними шляхами. Значна група польських поселенців (1792 р.), то переселенці з Бохні, Калуша та Велички, що прибули до Качики з метою добування покладів солі. Інша група пов'язана з будівництвом залізничі сполученням: Львів-Чернівці-Сучава (1866-1869),

яка цілком підпорядковувалася польській адміністрації у Станіславові (Івано-Франківську). Слід зазначити, що найбільш чисельною групою польських поселенців на Буковині були "*Górale*"- етнічні групи поляків, що проживають у гірських місцевостях, вони прибули з чадецького округу (польсько-словацьке пограниччя) в 1803 році. Після визвольного повстання у листопаді 1830 року на Буковину виїжджають представники польської шляхти. Характерно, що чисельність польської громади систематично зростала і вже у 1910 році група поляків посідала п'яте місце серед представників інших національностей на Буковині.

Угорці, в тому числі група **секлерів**, прибули на Буковину в 1776-1777 роках, заснувавши два села: Фогадістен, що означає "Боже прийми", та Істенегітс - "Боже допоможи". Пізніше з'являлися також нові села: Йюзсеффалва – "село Йосипа", назване на честь імператора Австрії Йосипа I, Гадікфалва і Андрасфалва на пам'ять їхнього засновника Андраса Гадіка. Угорці органічно вписалися в поліетнічний ландшафт регіону та спричинилися до взаємного збагачення мови та культури.

Варто також сказати про **липован**, тобто **старообрядців**, які поселилися в Липованах в 1724 році, а в 1783 році заснували Білу Криницю. В свою чергу, з Галичини та деяких інших регіонів переселялися вірмени, традиції, мова та релігія яких не вписувалась у рамки традиційної європейської (середземноморської) культури, поширеної на теренах Буковини.

Дозволимо ще раз підкреслити, що основна маса переселенців з інших регіонів Європи була тісно пов'язана з так званою "*заробітчанською міграцією*" та відіграла прогресивну роль освоєння слаборозвинених та малозаселених земель.

Отже, як свідчать наведені факти, характерною рисою Буковини, складової частини Австро-Угорщини, була поліетнічність, багатомовність,

розмаїття віросповідань та культур⁵, що дає нам підстави розглядати цей регіон через призму новітньої теорії пограниччя культур.

Гвалтівні геополітичні перетворення, що пов'язані з виникненням імперій, призвели до формування якісно нової *суспільної та культурної* систем багатонаціональних держав, в даному випадку Австро-Угорщини, та окремих регіонів. Розуміючи першу, як взаємозалежність міжлюдських стосунків, дистанцій, ієрархії та дій в організованій та неорганізованій формах⁶, а другу, як реляції категорій елементів культури: матеріально-технічної, суспільної, ідеологічної та чуттєвої (*психологічної*), що мають певне значення для людей, які послуговуються даними елементами, можна говорити про наявність цілісної суспільно-культурної системи регіонів чи, радше, про процес її становлення. Причому, культура кожного суспільства чи суспільної групи була обумовлена специфікою її представників. В свою чергу, особові риси представників суспільства визначалися існуючою культурою, аксіонормативним укладом системи⁷.

Важливим моментом є також взаємна обумовленість складових суспільно-культурної системи, де перша є первинною, проте вона не може функціонувати без другої⁸.

Таки чином, з'ясувавши всі залежності, можна стверджувати, що згадувана система, зокрема на Буковині, через неоднорідність багатонаціонального, а відповідно полікультурного та полірелігійного, суспільства, що являло собою мозаїку етносів, мала синкретичний характер і значно відрізнялася від інших регіонів Європи. Причому, зіставляючи території з ознаками пограниччя культур, можна виділити риси характерні Буковині:

⁵ K. Feleszko, O legendzie bukowińskiej – prozą (czyli kilka pojęć socjologicznych) [w:] Bukowina po stronie dialogu pod red. K. Feleszki, Sejny 1999, s. 53.

⁶ Поп. S. Ossowski, O strukturze społecznej, Warszawa 1982, s. 114

⁷ Поп. F. Znaniecki, Nauka o kulturze. Narodziny i rozwój, Warszawa 1971, s. 563.

⁸ Поп. L. Dyczewski, Wartość kultury polskiej [w:] Wartości w kulturze polskiej, Pod red. L. Dyczewskiego, Lublin 1993, s. 17; S. 280.)

- *відсутність домінуючої культури*, згадаймо, що ані українці, ані румуни не були до кінця сформованою нацією, яка посідає власну державу, *що дає підстави відкинути закид про експансію*;

- *заробітчанський характер міграції*;

- *створення нових поселень за національно-професійними ознаками*.

Остання теза може бути використана, як доказ певної замкненості культурних систем кожної окремої новозаселеної нації. Існуючі й сьогодні польські села на теренах румунської (в околицях Сучави) та української (Сторожинецький район) Буковини, де збереглися польська культура, мова та традиції є яскравим доказом нашого твердження. Проте, згідно з теорією пограниччя культур та, як свідчить лінгвістичний аналіз сьогоднішньої мови національних меншин регіону, безумовним є також взаємний вплив:

“Якщо на обмеженій території проживають групи, що розмовляють кількома мовами, то явище багатомовності в групі стає нормальним, а однозначна ідентифікація з однією мовою, для учасників цих груп стає неможливою”⁹.

Культурна інтерференція виникала з соціально-економічних потреб всього суспільства, як єдиного державного чи регіонального організму, запорукою чого була толерантність та гармонійна комунікація.

Як видно, аналізуючи замкненість культурної системи окремих національних груп Буковини, не можна говорити про повну відсутність культурних контактів. Навпаки, пограниччя розглядається, як регіон де культури взаємодіють, взаємно проникають та доповнюють одна одну, але *центральні (корінні чи фундаментальні) цінності* кожного народу, які власне визначають національну ідентичність, залишаються незмінними. Взаємовпливам сприяли постійні безпосередні контакти різного характеру, насамперед, трудові відносини.

⁹ K. Feleszko, Regiony wielonarodowe jako problem badawczy [w:] K. Feleszko, Bukowina – Moja miłość pod red. A. Żora, t. I, s. 130

З одного боку, ізольованість, на нашу думку, була продуктом психолого-культурологічного та соціального характеру. В умовах відірваності від історичної батьківщини та відсутності стабільного культурного центру, у багатонаціональному зі спільною суспільною системою, що мала відкритий характер, національні меншини на рівні підсвідомості намагалися зберегти ідентичність. Тенденції направлені на самоізоляцію національних спільнот виникають з самої суті пограниччя - місця, де суспільні групи знаходяться під постійною загрозою занехання або припинення тривалості їх культури (асиміляції)¹⁰.

З другого, присутність представників різних віросповідань та національних груп на спільному ареалі сприяє процесам асиміляції, чи, радше, пристосуванню до нових реалій. В умовах мультикультуралізму антиномія "*свій – чужий*" втрачає виразне протиставлення та глобальне значення і переноситься на регіональний рівень культурного пограниччя, де все більше значення набувають категорії "*свійськості*" та "*тутешності*". Відбувається адаптація до атмосфери постійного зіткнення культур, що з часом переростає у міжкультурний діалог.

Як зазначають дослідники, з моменту втрати етнічної батьківщини і культурного центру ці функції переймає пограниччя в широкому розумінні, де характерним явищем є взаємне проникнення групової (колективної) свідомості різних середовищ і культур¹¹.

Варто детальніше зупинитися на понятті "центр", що мав амбівалентну семантику. З перспективи суспільно-культурної системи пограниччя центр дійсно не мав універсального характеру. З одного боку, кожна з етнічних груп мала свій культурний центр на історичній батьківщині. Крім того, з даною проблемою пов'язується питання віросповідання та духовно-релігійний центр: для католиків це був Рим, для

¹⁰ E. Konończuk, Literackie świadectwa pamięci na pograniczu kultur (Erwin Kruk, Ernst Wiechert) /w:/ Topika pogranicza w literaturze polskiej i niemieckiej, Pod red. Z.Swiatłowskiego, S.Uliasza, Rzeszów 1998. c.24

¹¹ Поп. Z. Przybyła, Kategoria pogranicza w badaniach nad edukacją kulturową, / w:/ Pogranicze kultur, Pod red. C. Kłaka, Rzeszów 1997, s 152.

православних, старообрядців та протестантів – трудно дефініювати через відсутність суворої ієрархії та чіткої організації, але в будь-якому разі це не була апостольська столиця. З перспективи суспільно-адміністративного устрою, через змінність кордонів, адміністративних поділів та сфер впливу, центр також не був поняттям статичним.

Тобто, можна говорити про існування принаймні двох центрів, та зростання значення пограниччя, що для багатьох ставав *малою (приватною) вітчизною*. Дане явище, в контексті сучасних соціологічних та культурологічних досліджень, можна визначити, як *поліцентризм*. Центри культурного пограниччя мали якісно різний характер, функції та значення, кожний відігравав власну специфічну роль. Тому закономірним є посилення відцентрових тенденцій та зосередження на внутрішньому житті мультикультурного регіону.

Характерно, що специфіка сьогodнішньої багатонаціональної Буковини, де, згідно з даними перепису 1989 року, в Чернівецькій області (північна Буковина) проживає 69 представників різних національностей¹², зберігається.

З моменту проголошення Україною незалежності в Чернівецькій області зареєстровано та функціонує близько 10 національних товариств, між іншими: Товариство австро-німецької культури, Товариство польської культури імені Адама Міцкевича, Товариство румунської культури імені Мігая Емінеску, Єврейська Рада Буковини.

Національні об'єднання мають можливість вивчати рідну мову. На території північної Буковини діє 88 шкіл з румунською мовою викладання, в Чернівцях реалізується програма вивчення єврейської мови, в декількох школах Сторожинецького району викладається польська мова. Діють також фольклорні ансамблі різних національних товариств.

Професор Казімеж Фелешко в своїх наукових розвідках неодноразово наводив Буковину, як приклад для інших регіонів Європи з її

^{1 2} A. Kruhłaszow, Narodowo-kulturalne tradycje Północnej Bukowiny [w:] Bukowina po stronie dialogu pod red. K. Feleszki, Sejny 1999, s. 262

інтеграційними тенденціями. *Людина – як пише К. Фелешко – відкрита на всі оточуючі її культури, а також бере активну участь в їх розвитку – ввійшла до науки під назвою **Homo Bucovinensis**.*

Польський етнограф Збігнев Ковальський виступив ініціатором відродження багатонаціональних традицій та культури буковинської спільноти, започатковуючи "Буковинські зустрічі". Підчас цього заходу всі етнічні групи Буковини мають можливість зустрітися на фольклорному фестивалі, презентувати свої звичаї, пісні і танці. Зустрічаються люди, які розмовляють різними мовами, проте, мають багато спільних культурних елементів.

У 2004 році в Ястров'ю неподалік Піли (Польща) в черговий раз відбувся 15 Міжнародний фольклорний фестиваль "Буковинські Зустрічі", названий "визначним фестивалем в Європі", на якому представлені всі етнічні спільноти Буковини. Цей фестиваль набув європейського значення через те, що друга його частина відбулася в південній Буковині (Румунія), потім у буковинських Секлерів (Угорщина) і закінчилася в серці Європи – в Чернівцях.

Для об'єднаної Європи Буковина є прикладом гармонійного співіснування та спільного розвитку. Перед усім, толерантність представників багатонаціонального середовища є гідною наслідування. Наведемо слова великого буковинця проф. Фелешка: "Ми є дітьми краю, який завжди пишався відкритістю своїх мешканців на всі оточуючі його культури та мови, а та взаємна відкритість всіх нас взаємно збагачує. Такими ми були і такими залишимося"¹³.

Мультикультурна Україна, декларуючи свою готовність до вступу до Європейської спільноти, має приклад такого регіону, хоч поділеного, яким є Буковина. Буковинців, в тому числі й громадяни України, можуть бути прикладом міжнаціональної інтеграції та спільного творення своєї батьківщини.

^{1 3} К. Feleszko, *Bukowińskie Spotkania*” folder, Jastrowie – Piła 1996.

Суспільний простір *пограниччя культур*, чим безперечно є Буковина, повинен розглядатися, як продукт взаємодії та взаємозалежностей всіх перелічених аспектів, що визначають регіональну і локальну ідентичність його мешканців¹⁴.

Якщо механізми, що діють на таких рубежах культур, зокрема, спільний розвиток культури пограниччя та збереження національної самобутності, будуть покладені в основу суспільства об'єднаної Європи, то інтеграційні процеси будуть органічними та остаточними. Єдність Європи в її різномірності.

¹⁴ Про. W. Łukowski, *Spoleczne tworzenie ojczyzn*, Warszawa 2002, s. 73-75, S.317.